

**JAZYKOVÁ PRAX, ALEBO FILOZOFICKÉ PREDISUDKY?
(Zarážajúca ľahkosť odmietania)**

PAVEL CMOREJ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Na malej slovenskej scéne filozofie jazyka už asi dve desiatky rokov pôsobí filozof známy nielen malej komunite analytických filozofov, ale aj niekoľkým generáciám študentov viacerých odborov a čitateľom jeho článkov, jednej monografie a peknej kôpky prekladov filozofickej literatúry. Volá sa Dezider Kamhal. Je prívržencom prístupu, ktorý „sa usiluje skúmať jazyk ako živý, vyvíjajúci sa organizmus a opisovať jazykovú prax so všetkým, čo do nej patrí. Nehovorí teda napríklad iba o tom, čo znamenajú výrazy alebo druhy výrazov ako také, akoby výrazy samy osebe mohli niečo znamenať alebo ‚hovoriť‘, ale za jednotku analýzy pokladá rečové akty v širokom zmysle slova, zahŕňajúce nielen účastníkov komunikácie, ale aj konvencie, ktorými sa pri komunikácii riadime, a všetky relevantné inštitúcie jazykovej komunity“ ([11], 5 – 6).

Jeho názory a prístup k filozofii jazyka sa utvárali najmä pod vplyvom neskorého Wittgensteina, P. F. Strawsona a J. L. Austina, ktorých nielen študoval, ale aj prekladal.¹ Nejaký čas sa zaoberal aj sémantikou transparentnej intenzionálnej logiky (TIL-ky) P. Tichého, a hoci niektoré postrehy od neho prebral, neskôr jeho koncepciu ostro odmietol.² V jeho stanoviskách možno vystopovať aj vplyv niektorých myšlienok W. V. O. Quina, P. Gricea či J. Searla. Vlastným živlom jeho filozofickej aktivity je však kritika, ktorá sa z pozície „jazykovej praxe“ zameriava na limity aplikovateľnosti výsledkov logickej sémantiky na analýzu prirodzeného jazyka. V ohnisku jeho kritiky sa ocitli niektoré náhľady G. Fregeho, B. Russella, českých logikov P. Tichého a P. Maternu a minulého roku aj koncepcia tzv. rigidných designátorov od jedného z najvýznamnejších amerických logikov a filozofov druhej polovice 20. storočia S. Kripkeho. Azda najsústredenejšiu pozornosť venuje možnostiam uplatnenia intenzionálnej sémantiky (najmä Tichého TIL-ky) pri analýze prirodzeného jazyka a otázkam referencie jazykových výrazov, hlavne vlastných mien. Do zorného poľa jeho kritického pozornosti sa príležitostne dostávajú aj niektoré postoje slovenských filozofov a logikov, konkrétne M. Zouhara, F. Gahéra a príležitostne, no zväčša len v poznámkach pod čiarou, aj moje (ale v dialógu [6] sa niektoré z mojich

¹ Okrem rôznych statí analytických autorov preložil tieto knihy: N. Malcolm: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*. Bratislava: Archa 1993; P. F. Strawson: *Analýza a metafyzika*. Bratislava: Kalligram 2001; L. Wittgenstein: *Modrá a hnedá kniha*, Bratislava: Kalligram 2002; J. L. Austin: *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava: Kalligram 2004; J. R. Searle: *Rečové akty*. Bratislava: Kalligram 2007; J. R. Searle: *Mysel, jazyk, spoločnosť*. Bratislava: Kalligram 2007. Spolu s M. Zouharom patrí k našim najproduktívnejším prekladateľom analytickej filozofickej literatúry z angličtiny. Pozornosť si zaslúžia aj jeho sprievodné štúdie k niektorým z uvedených prekladov.

² V knihe [11] si pri kritike Fregeho názorov vypomohol Tichého myšlienkami (na s. 13, 14 a 16), žiaľ, pozabudol uviesť, od koho pochádzajú.

názorov dostali nad čiaru).

Závery, ktoré Kamhal vo svojej kritike ponúka, sú tristné. S istým zveličením sa dajú zhrnúť do zjednodušujúceho konštatovania, že pokusy o logickú analýzu prirodzeného jazyka sú scestné, topia sa v omyloch, zmätkoch, chybné položených otázkach, pseudo-problémoch, ba dokonca aj v absurdnostiach. Svoj predmet neobjavujú, „ale takpovediac vytvárajú“, a svoje definície syntakticko-sémantických termínov často „chápu ako vety, ktoré vyjadrujú faktické poznatky o fungovaní jazyka“. „Keď... pri porovnávaní svojich koncepcií s bežnou jazykovou praxou narazia na prípady, ktoré nedokážu opísať, často nehľadajú chybu v teóriách, ale v bežnom jazyku“ ([11], 5). Podľa Kamhala pojmový aparát stúpcov logickej analýzy jazyka nie je vhodný na analýzu bežného jazyka, čo sa snažil zdôvodniť analýzou konkrétnych príkladov, a najmä odvolávaním sa na jazykovú prax. Osobitnú pozornosť venoval vetám o totožnosti, vlastným menám, referencii, modálnym výrokom a pojmu možného sveta. Kamhalove názory nezostali dlho bez odozvy. F. Gahér [9] už v roku 1999 polemizoval s jeho analýzou výpovedí typu „Toto je to a to“, „Toto nie je to a to“. Jeho knihu [11] podrobne zrecenzoval M. Zouhar [18], ktorý jasne a presvedčivo poukázal na slabiny a obmedzenosť Kamhalovej kritiky logicko-sémantického prístupu k analýze prirodzeného jazyka. Nedávno uverejnil aj článok [19], v ktorom rozhorčene reagoval na Kamhalovu kritiku [10] Kripkeho teórie vlastných mien ako rigidných designátorov. Medzi ním a Kamhalom a ešte viac medzi Kamhalom a mnou, to iskrilo aj v dialógu [6] venovanom sémantickým a filozofickým problémom vlastných mien.

V tomto článku by som chcel nadviazať na Zouharovu kritiku, obsiahnutú v recenzii [18] a článku [19], a pripojiť k nim niekoľko poznámok o Kamhalových názoroch na identitu, možné svety a odlišenie jazykových výrazov od semivýrazov (čírych nositeľov významu). Budem pritom vychádzať z príslušných pasáží v jeho knihe [11] z roku 2003 a z jeho state [12] z roku 2010. Pokúsim sa ukázať, že jazyková prax, ktorou sa tak často oháňa, mu v mnohých prípadoch vôbec nedáva za pravdu a že viac než táto prax sa v jeho prácach prejavujú jeho filozofické predsudky, predpojatosť a nechť hlbšie preniknúť do koncepcií a názorov, ktoré tak vehementne kritizuje.³

Vety o totožnosti a identita. Kamhalove názory na totožnosť pochádzajú od Wittgensteina, ktorý už vo svojom *Traktáte* a neskôr vo *Filozofických skúmaniach* – podistým aj inde – spochybňoval jej zmysluplnosť a užitočnosť. Nemienim detailne skúmať, čo Kamhal od neho prebral a čo modifikoval, v našom kontexte to nie je dôležité, pretože nás tu bude zaujímať iba názor, ktorý zastáva a obhajuje Kamhal. V práci [11] začína na s. 19 hľadať odpoveď “na otázku, či vety formy $a = a$ môžu vyjadrovať poznatok, a ak

---

³ Čitateľovi, ktorý chce získať ucelenejšiu predstavu o výhradách ku Kamhalovým názorom odporúčam nazrieť aj do príspevkov ([18]; [19]) od M. Zouhara. V tejto stati sa nebudem zaoberať Kamhalovým chápaním modálnych výrokov ani jeho kritikou ich interpretácie v intenzionálnej sémantike, ktorá svedčí o nepochopení jazyka, zámerov a metód tejto disciplíny. Jeho interpretáciou modálnych viet prirodzeného jazyka sa zaoberal Zouhar ([18], 222 – 223).

áno, tak aký“.⁴ Ďalej konštatuje, že hoci „takéto vety nehovoria nič o objektoch“, napriek „tomu však tvrdíme, že sú to vety o *totožnosti objektu samého so sebou*. Aký pozoruhodný vzťah!“ [11, 19]. Upozorňujem čitateľa, že to nie je prejav úžasu nad nezvyčajným súcnom, ale irónia filozofa prirodzeného jazyka nad čudným nepodarkom logiky. Nasledujúci text na s. 20 to potvrdzuje: „Hovoríme o zvláštnom, akoby krajnom prípade vzťahu, ktorý si vystačí s jedným predmetom, a zvláštnom prípade porovnávania niečoho s *tým istým*. Je zrejmé, že takýto vzťah nemožno nikde objaviť, možno ho iba postulovať. Zavádzame tak vlastne nový spôsob používania výrazu ‚vzťah‘ a snažíme sa ho spredmetniť vetami formy $a = a$ “ ([11], 20).

Tu nie je hneď celkom jasné, či Kamhalovi ide len o kognitívnu hodnotu viet tejto formy, alebo aj o povahu identity =. Neskôr sa ukáže, že aj o jedno, aj o druhé. Odpoveď na prvú časť tohto problému, odlišná od Kamhalovej, je dnes všeobecne známa. Výroky formy $a = a$ sú analyticky pravdivé a so zreteľom na ich stavbu triviálne. Ich pravdivosť je daná významom znaku „=“ a jeho argumentov. Kto ich pozná a vie, že „ a “ má referent, tak a priori vie, že $a = a$. Tu nejde o nijaký trik, ktorý Kamhal pripisuje imaginárnemu obhajcovi vzťahovosti identity, ktorého argument paroduje takto: „... vo vetách tejto formy vystupujú *dva* výrazy, *dva* fyzické predmety, ktoré môžeme porovnať, zistiť ich rovnakosť. [...] čiže v istom zmysle tu akoby vykonáme empirickú procedúru, ktorá je nám neprístupná v prípade jedného objektu“ ([11], 20). Inými slovami, ten obhajca robí všetko pre to, aby učinil zadosť Kamhalovej predstave vzťahu (*porovnáva dva* fyzické predmety, hoci o tých sa vo vete vôbec nehovorí) a celou procedúrou sa náležite strápnil. To by naozaj nebola presvedčivá argumentácia na obranu „nekrajnosti“ či bežnej povahy *vzťahu* identity, lebo sa v nej neberie zreteľ ani na význam výrazov „=“, „ a “, ani na to, že obidva výskyty „ a “ musia mať ten istý význam aj referent. Je pre mňa záhadou, ktorého autora Kamhal paroduje. Azda existuje filozof, alebo nedajbože logik, ktorý sa usiloval opísaným spôsobom dokázať analytickosť vety $a = a$?

Podľa Kamhala identita nie je vzťah v bežnom zmysle. Jej začlenením do triedy vzťahov sa podľa neho zavádza „nový spôsob používania výrazu ‚vzťah‘“, ktorý nie je v súlade s jeho bežným používaním. Z jeho textu je zrejmé, že na identite mu najviac prekáža jej reflexívnosť. Taký vzťah nepokladá za „pravý“ vzťah. Žiaľ, či chválabohu, bežná jazyková prax tento filozofický predsudok jednoznačne vyvracia. Existuje predsa mnoho vzťahov, ktoré si vystačia – aspoň v niektorých prípadoch – aj s jedným predmetom (presnejšie, s dvojicami (a, a)). Od identity sa líšia napríklad tým, že v týchto vzťahoch sú k sebe samým len niektoré indivíduá, čiže tieto vzťahy sú len *čiastočne* reflexív-

---

⁴ Identitou sa však zaoberá už na s. 17 – 19, na ktorých „z pohľadu pragmatického skúmania jazyka“ analyzuje a kritizuje Fregeho príklad vety o totožnosti vychádzajúceho slnka. Opiera sa pritom o diskutabilnú tézu, že nemusíme „objavovať totožnosť dvoch objektov, keď hovoríme stále o jednom“ ([11], 18). Problém je v tom, že nemôžeme a priori vylúčiť situáciu, v ktorej sa ukáže, že okrem objektu, o ktorom hovoríme ako o jednom, existuje na nerozoznanie podobný dvojník, o ktorom sme nemali ani tušenia. Napríklad celé roky môžeme hovoriť o hviezde, ktorej sme dali meno Lamhak, ako o jednej a jedného dňa zistiť, že na oblohe sa na tom istom mieste nebadane striedajú dve hviezdy, ktoré sa slabšími ďalekohľadmi nedali predtým rozlíšiť.

ne. O nejakom človeku X môžeme povedať, že X má rád len X, alebo že X chváli X, že X kritizuje X, že X žíví X, že X zabil X, že X píše knihu o X a pod. Je síce pravda, že také fakty často vyjadrujeme v inej, štylisticky hladšej podobe (napr. namiesto „X chváli X“ povieme „X sa chváli“ a namiesto „X zabil X“ povieme „X spáchal samovraždu“), ktorá nie je taká priezračná, ale z logického hľadiska to na povahe veci nič nemení. Na rozdiel od viet tvaru „ $a = a$ “ výroky zachytávajúce tieto fakty sú napospol *empirické*.

Okrem čiastočne reflexívnych vzťahov, v ktorých sú k sebe samým len niektoré indivíduá, existujú aj *empirické* vzťahy, v ktorých je k sebe samému každé indivídium. Od identity sa však líšia tým, že okrem dvojíc (a, a) do ich rozsahu patria aj usporiadané dvojice s rôznymi členmi. Napríklad pre každé indivídium x platí, že x má tú istú výšku ako x , že x má toľko rokov ako x , že x pochádza z toho istého mesta ako x , že x má toho istého otca ako x a pod.,⁵ ale existujú aj indivíduá x, y , ktoré sú rôzne a sú v týchto vzťahoch, pretože majú tú istú výšku alebo ten istý vek či toho istého otca. Tvrdenia formy „ $x R x$ “ s predikátom označujúcim taký vzťah sú, samozrejme, triviálne pravdivé, čo možno zistiť a priori na základe ich významu. Empirickosť týchto predikátov spočíva v tom, že pravdivosť hodnotu výroku formy „ $x R y$ “, v ktorej premenné x, y zastupujú *rôzne* indivíduá, možno určiť zväčša len empiricky (vykonaním nejakého testu, pozorovania, merania a pod. alebo odvodením z už známych empirických poznatkov).⁶ Nemôžeme predsa a priori vedieť, či indivídium I_1 odlišné od I_2 , má tú istú výšku ako I_2 alebo tú istú váhu, tú istú farbu pleti a pod.

Existujú teda dva druhy empirických vzťahov, ktoré vo svojom rozsahu obsahujú dvojice (a, a) , a to čiastočne reflexívne a reflexívne. Sú to vzťahy, ktoré si v niektorých prípadoch „vystačia s jedným predmetom“ a vo výrokoch o nich sa o tomto predmete konštatuje, že je v takom vzťahu k sebe samému. Máme ich preto v intenciách Kamhalovho prístupu diskvalifikovať ako „zvláštne“, nenáležité, alebo z ich rozsahu eliminovať podmnožinu všetkých dvojíc (a, a) a výroky formy „ $x R x$ “ označiť za nezmyselné? Mali by sme však pamätať na to, že do tejto kategórie sa potom prepadnú aj *empirické* výroky, v ktorých sa konštatuje, že indivídium x je v reflexívnom vzťahu R k sebe samému, a že toto rozhodnutie bude v rozpore s jazykovou praxou. O dôsledkoch, ktoré by mal takýto krok pre povahu týchto vzťahov a pre pojmový aparát, sa nebudem rozpisovať.

Reflexívnosť je teda celkom bežná vlastnosť mnohých vzťahov, o ktorých uvažujeme nielen v logike, ale aj v prirodzenom jazyku. Kamhal ich vzťahovosť spochybňuje, pretože si myslí, že vzťah je entita, ktorá je aplikovateľná len na dvojice indivídií s *rôznymi* prvkami. Zdá sa, že vzťah mu splýva s *porovnávaním* dvoch *rôznych* entít, čo mu bráni akceptovať vzťahovosť identity, pretože porovnávanie entity s ňou samou nemá

---

⁵ Je síce pravda, že tvrdenia takejto formy sa v bežnej komunikácii často nevyskytujú, pretože sú triviálne pravdivé, ale to neznamená, že sú nezmyselné. Existuje mnoho viet, ktoré sú pravdivé a netriviálne a ktoré sa tiež veľmi alebo vôbec nepoužívajú.

⁶ Aj rozsah (extenziu) takého vzťahu možno určiť len empiricky, pretože hoci a priori vieme, že doň patrí každá usporiadaná dvojica (a, a) s indivídium a , poznatky o tom, či doň patrí tá-ktorá dvojica (a, b) s rôznymi indivíduami, môžeme získať len a posteriori.

podľa neho zmysel. Explicitne ho síce s porovnávaním nestotožňuje, ale nemá k tomu ani ďaleko. K citátu z Wittgensteinových *Filozofických skúmaní* (odsek 260), ktorý sa pozastavuje nad vetou „Vec je identická sama so sebou“ Kamhal dodáva: „Hovoríme o zvláštnom, akoby krajnom prípade vzťahu, ktorý si vystačí s jedným predmetom, a zvláštnom prípade porovnávania niečoho s tým istým“ ([11], 20). V prvej časti tejto citácie je reč o zvláštnom prípade *vzťahu* identity a v druhej časti o zvláštnom prípade *porovnávania*. Hovorí sa v obidvoch častiach o tom istom? Nie je jasné, či sa tu vzťah stotožňuje s porovnávaním, alebo sa charakterizuje ako porovnávanie. Neobstojí ani jedno, ani druhé, pretože porovnávanie je istá činnosť, čo o vzťahu povedať nemožno. Kým vzťah je abstraktná entita mimo času a priestoru, porovnávanie je konkrétny proces prebiehajúci v nejakom čase na určitom mieste. Ku krajnému prípadu vzťahu, o ktorom píše Kamhal, treba ešte dodať, že žiadny vzťah si nevystačí doslova s jedným *predmetom* (čo netvrdí ani Kamhal), pretože do jeho rozsahu nepatria jednotlivé predmety, ale ich usporiadané dvojice (prípadne *n*-tice), čo som naznačil aj vyššie. Navyše platí, že do rozsahu identity nepatrí jedna, ale každá dvojica (*a*, *a*) s ľubovoľným individuum *a*. Nie je to teda vzťah, ktorý by si vystačil s jedným predmetom (dvojicou!) v tomto zmysle.

Citovaný Kamhalov výrok možno interpretovať aj tak, že vo vete „Vec je identická sama so sebou“ sa *hovorí o* porovnávaní vecí s ňou samou, čo jej obsah – podľa mňa – vôbec nepotvrdzuje. Keď to aplikujeme na všetky výroky formy „*x R y*“, dospejeme k záveru, že vo všetkých výrokoch tejto formy s predikátom označujúcim „pravý“ vzťah *R* sa hovorí o porovnávaní, čo je evidentný nezmysel. Vo vete „Jano je brat Petra“ je reč iba o Janovi, Petrovi a ich príbuzenskom vzťahu. Nič nenasvedčuje tomu, že by sa v nej hovorilo, že niečo či niekto niečo s niečím porovnáva.⁷ Alebo porovnáva *človek, ktorý ho tvrdí*, či dokonca sám výrok? Keďže neviem, v akom zmysle by výrok mohol porovnávať (v zmysle vykonávať istú činnosť), nebudem sa druhou možnosťou zaoberať. Prvú možnosť čiastočne potvrdzuje Kamhalovo tvrdenie, že „sám výraz ‚byť identický so sebou samým‘ je zavádzajúci, pretože vyvoláva jednak dojem, že nejaký objekt *môžeme* porovnávať s ním samým, a jednak dojem, že veta ‚Každý objekt je totožný so sebou samým‘ je skúsenostná“ ([11], 21). Čiže ak niekto tvrdí, že $a = a$, porovnáva predmet *a* s predmetom *a*, z čoho po zovšeobecnení dostaneme, že ak niekto tvrdí, že $a R a$ (kde *R* je reflexívny vzťah), tak porovnáva *a* s *a*. Teda porovnáваме aj pomocou výrokov „*a* chváli *a*“, „*a* holí *a*“, „*a* umýva *a*“, „*a* je taký starý ako *a*“ a pod. Nepochopil som, prečo by výraz „byť identický so sebou samým“ mal vyvolávať dojem, že veta „Každý objekt je totožný so sebou samým“ je skúsenostná. Keďže Kamhal nikoho nespomína, nevedno, či tomuto dojmu podľahol on sám, alebo niekto iný.

Zvedavejší čitateľ si možno položí otázku, čo Kamhal vlastne rozumie pod slovom „vzťah“. Obávam sa, že v jeho prácach nenájde uspokojivú odpoveď, pretože jednou z najdôležitejších zásad Kamhalovho filozofického kréda je Wittgensteinova téza, podľa ktorej nemá zmysel definovať alebo charakterizovať všeobecné termíny, lebo neexistuje nijaká charakteristická vlastnosť, ktorá by takému termínu prislúchala vo všetkých jeho použi-

⁷ Napokon, to isté môžeme vyjadriť aj výrokom „Jano a Peter sú bratia.“

tiach.⁸ Napriek svojmu krédu Kamhal neodolal a „pravé“ vzťahy (zrejme binárne) nepriamo charakterizoval ako entity aplikovateľné len na dvojice zložené z rôznych členov.

Všimnime si teraz, akú rolu majú podľa Kamhala vety o totožnosti formy „ $a = a$ “ v jazykovej praxi. V prirodzenom jazyku sa vraj používajú v podobe „ a je a “. Samozrejme, Kamhal do jazykovej praxe zabudol začleniť používanie identity v elementárnych počtárskych úkonoch, s ktorými sa zoznamujú už malé deti na základnej škole a bežne sa používajú aj v každodennom živote, napríklad v obchode, pri nákupoch a ich kontrole a pri výkone mnohých technicky menej náročných povolání spojených s počítaním, meraním či vážením a pod., ale od toho môžeme abstrahovať. Podľa Kamhala sa v bežnom jazyku „vety typu „ a je a “ vyskytujú, ale nepoužívajú sa ako vety o totožnosti – prinajmenšom [nie] v tom zmysle, o ktorom sa uvažuje v logike a čistej sémantike“ ([11], 20). Znamenajú totiž čosi celkom iné. Napríklad vetou „Schuster je Schuster“ chceme povedať „To je predsa Schuster!“ alebo „Ide predsa o Schustera!“ a pod.⁹ Kamhal tu ešte netvrdí, že vety typu „Schuster je Schuster“ sú nezmyselné, lebo z jeho „pohľadu by to znamenalo, že ich nijako nepoužívame, že sú jednoducho nanič, že neplnia nijakú funkciu“, kým on opisuje, „akú funkciu či funkcie plnia“. Nepriamo naznačuje, že by boli nezmyselné, keby sme sa ich pokúšali interpretovať a používať „v tom zmysle, o ktorom sa uvažuje v logike a čistej sémantike“. Na s. 23 už však otvorene tvrdí, že ak vetu „Frege je Frege“ chápeme ako výrok „o entitách zastúpených dvoma výrazmi, či už ide o ‚konkrétne‘, alebo ‚abstraktné‘ entity“ ([11], 23), tak je *nezmyselná*, a v takom prípade je nezmyselná aj otázka „Je Frege Frege?“.

Aj výroky tvaru „ $a = a$ “ plnia podľa Kamhala nejaké funkcie. Taký výrok by *mohol* znamenať, že a sa „bude používať ako znak a každý jeho výskyt bude mať rovnaký význam. Veta [$a = a$] by mohla byť chápaná ako zavedenie nejakého výrazu ako znaku“ ([11], 20). Inými slovami, výroky o *totožnosti*, či už tvaru „ $a = a$ “, alebo „ a je a “, *môžu* znamenať všeličo iné, len nie to, že a je *totožné* s a . Kamhal najprv tvrdí, že vety o *totožnosti* formy „ $a = a$ “ používame v bežnom jazyku v podobe „ a je a “, a potom nás presviedča, že to nie sú výroky o *totožnosti*. Majú totiž celkom iný význam ako veta „ $a = a$ “, v ktorej „=“ označuje Kamhalom kritizovaný vzťah identity. Teda vety tvaru „ a je a “ sú, aj nie sú výrokmi o totožnosti. Sú nimi v tom zmysle, že ich tak nazývame, ale fakticky nimi nie sú, lebo ich význam je celkom iný ako význam výroku „ $a = a$ “ (v logike či matematike). S pravými výrokmi o totožnosti majú spoločné len to, že je v nich reč o indivíduu a .

---

⁸ Aspoň pod čiarou dodávam, že za touto tézou sa skrýva nevyslovený predpoklad, že výraz (teda aj termín) nie je plnohodnotný, zmysluplný jazykový výraz, ale iba tá jeho zložka, ktorá nám zostane, keď abstrahujeme od významu zmysluplného výrazu. Je ňou číry nositeľ významu, akustický alebo grafický útvar, ktorému môžeme udeliť ľubovoľný význam.

⁹ V závislosti od situácie a spoločnosti, v ktorej vetu „Schuster je Schuster“ vyslovíme, môže znamenať aj „Schuster je chlapík“, „Schuster nie je hocikto (je predsa niekto)“, „Schuster je mazaný politik“, „Schuster mu dal poriadne zabrat“ atď. Pozoruhodná je aj skutočnosť, že Kamhal pokladá výrok „Schuster je Schuster“ za *ten istý výraz* bez ohľadu na to, či značí to isté ako veta „To je predsa Schuster!“ alebo veta „Ide predsa o Schustera!“ či „Schuster mu dal poriadne zabrat“ alebo čokoľvek iné, hoci sémantika i syntaktická stavba týchto viet sa nápadne líšia.

Kamhalovo stanovisko k vetám o identite a ich používaní v jazykovej praxi je exemplárnou ukázkou filozofickej zaslepenosti, ktorá mu bráni nezaujato vidieť, čo vlastne identita je a ako sa používa (nielen v logike, matematike a logickej sémantike, ale aj v každodennej komunikácii). Zameril sa výlučne na vety tvaru „ $a = a$ “ a „ a je a “¹⁰ a vôbec neskúmal, či sa predikát identity nepoužíva aj v iných výrokoch a kontextoch, ktoré by mohli vrhnúť iné svetlo na ich chápanie a používanie. Samy osebe nám pripadajú až smiešne samozrejmé a triviálne, takže nečudo, že ich používame menej než iné vety o identite. Nie sú totiž informatívne v bežnom zmysle slova, sú však evidentne pravdivé, a nie nezmyselné, ako tvrdí Kamhal.¹¹ To isté by sme mohli povedať o niektorých všeobecne známych elementárnych tvrdeniach aritmetiky a geometrie, s ktorými sa zoznávajú žiaci už na základnej škole, a o výrokoch, ktoré dostaneme dosadením do niektorých otrepaných tautológií výrokovej a predikátovej logiky (napríklad do zákona vylúčenia tretieho alebo do zákona negovania sporu), a nepochybne aj o iných. Sú to jednoduché, analyticky pravdivé výroky, ktorých pravdivosť je zrejmá „na prvý pohľad“ každému, kto rozumie ich významu. Žiaľ, pojem triviálneho tvrdenia je neostrý a jeho rozsah sa u individua i v jazykovej komunite časom mení, takže názory na triviálnosť niektorých výrokov sa môžu líšiť, čo môže viesť k zbytočným sporom.

Kamhal úplne ignoroval výroky, v ktorých sa ako argumenty predikátu „=“ či slovesa „je“ (vo význame *je totožný* (-á, -é) s) vyskytujú deskripcie. Nie div, že si vôbec nevšimol, že pomocou predikátu identity sa formulujú rôzne, v každodennej komunikácii veľmi frekventované *empirické* tvrdenia, v ktorých sa naľavo alebo/a napravo od slovesa „je“ nachádza nejaká deskripčia. Ide o výroky formy „ a je D “, „ D je a “ a „ D_1 je D_2 “, v ktorých D , D_1 , D_2 sú deskripcie. Takým výrokom je napr. veta „Autor(om) knihy *Význam a jazyková prax* je D . Kamhal“ (AK). Málokto Slovák by nesúhlasil s tým, že veta (AK) je pravdivá práve vtedy, keď deskripčia pred „je“ označuje tú istú osobu ako meno za „je“, inými slovami, keď referent deskripcie, čiže Kamhal, je *totožný* s referentom mena, t. j. Kamhalom. Ak Kamhal o tom pochybuje, mal by sa zamyslieť aj nad tým, či je autorom knihy *Význam a jazyková prax*. Za každým výrokom formy „ D je a “ alebo „ a je D “ či „ D_1 je D_2 “ stojí Kamhalom osočovaná identita individua a s a . Pravdivosť každého výroku takej formy závisí od toho, či výsledkom identifikácie referenta výrazu pred „je“ a výrazu za ním je *ten istý* objekt. Identite individua so sebou samým sa nevyhneme ani

¹⁰ Neviem, či ide o „pohľadavý postoj k [niektorým] jednotlivým prípadom“, alebo o „diétu“, ktorú autor dodržiaval, aby nepodľahol námietkam proti téze o nezmyselnosti viet „ $a = a$ “.

¹¹ Existujú rôzne druhy nezmyslov, ktoré Kamhal nerozlišuje, takže nie je jasné, do akej kategórie by zaradil výroky formy „ $a = a$ “ a „ a je a “. V intenciách Kamhalovho prístupu by sme medzi nezmyselné mohli zaradiť aj vety formy „Ak p , tak p “, „ p práve vtedy, keď p “ a mnoho ďalších. Existujú rôzne chápania nezmyselnosti. Mladý Wittgenstein a po ňom novopozitivistickí pokladali za nezmyselné mnohé výroky tradičnej metafyziky, ktoré sa dnes v novodobých metafyzických systémoch reinterpretovali ako zmysluplné. Russell pokladal za nezmyselné vety o existencii individuí (tvaru „ a existuje“, kde „ a “ je meno individua), ktoré sa v súčasnosti často kvalifikujú ako analyticky, ba aj ako kontingentne pravdivé. Za zmienku stojí fakt, že Wittgenstein v *Traktáte* odlišoval nezmysly od viet *bez zmyslu* (za také pokladal napr. tautologické tvrdenia).

vtedy, keď takéto výroky budeme interpretovať ako subjekt-predikátové. Napríklad keby sme „*a* je *D*“ analyzovali ako „*a* má vlastnosť byť *D*“ a túto vlastnosť by malo presne jedno individuum, veta „*a* má vlastnosť byť *D*“ by bola pravdivá práve vtedy, keď *a* je totožné s jediným prvkom rozsahu vlastnosti byť *D*. Ak táto vlastnosť prislúcha viacerým individuám (takže *D* by už nemohlo byť deskripciou opisujúcou presne jedno individuum), veta „*a* má vlastnosť byť *D*“ by bola pravdivá práve vtedy, keď *a* je totožné s niektorým prvkom z rozsahu vlastnosti byť *D*.

S vetami formy „*a* je *D*“, „*D* je *a*“ a „*D*₁ je *D*₂“, v ktorých *D*, *D*₁, *D*₂ sú opisy označujúce presne jeden referent, sa možno v jazykovej praxi stretnúť pomerne často.¹² Myslím, že tak to bolo aj v minulosti. Používanie takýchto viet svedčí o tom, že aspoň v tejto *latentnej* podobe bol pojem identity, vyjadrený slovom „je“, dávno súčasťou našej pojmovej výbavy. Popri tomto význame „je“ malo a stále má aj niekoľko ďalších významov. Nečudo, že nejaký čas trvalo, kým niekto tieto významy rozlíšil a vyčlenil identitu ako osobitný význam niektorých použití slova „je“. Kamhal tvrdí, že „takýto *vzťah* [ktorý si vystačí s jedným predmetom] nemožno nikde objaviť, možno ho iba postulovať“ ([11], 20). Tým chcel zrejme povedať, že tento vzťah je výplodom nejakého teoretika, pravdepodobne logika alebo matematika, lebo v realite sa také vzťahy nevyskytujú. Určite ho nemožno objaviť ako neznámu krajinu, nový druh živočícha, nepoznaný vírus alebo asteroid. Vzťah nie je totiž konkrétna entita existujúca v istom čase na nejakom mieste, nejaký drôt či povraz zväzujúci rôzne fyzické predmety do nejakého celku, ale ideálny objekt, ktorý možno získať len abstrahovaním. Myslím, že v tomto zmysle ho možno aj objaviť, a to práve v používaní niektorých viet bežného jazyka, čo Kamhalovmu bystrozraku, ktorý mu určite nechýba, pre ideologické klapky na očiach uniklo. Prekvapuje ma, že filozof, ktorý sa tak často odvoláva na jazykovú prax, v mene ktorej vynáša sebaisté súdy o „omyloch“, „pseudoprobémoch“ a „konfúziách“ celej plejády iných filozofov, si to vôbec nevšimol.

V rozpore s bežnou jazykovou praxou je do istej miery aj Kamhalom preferované chápanie tvrdení, prebraté od Austina, ktorý pod *tvrdením* rozumie *rečový akt* spĺňajúci isté podmienky. Jednou z nich je podmienka, z ktorej vyplýva, že akt tvrdenia, v ktorom vyslovíme nevyhnutne pravdivý výrok, nie je úspešný alebo nie je vôbec tvrdením.¹³ O vetách o totožnosti Kamhal píše, že „ich nijako nepoužívame“, dokonca popiera, že „sú vetami o totožnosti objektu so sebou samým“ a že „ich možno použiť na *tvrdenie* čohokoľvek“, lebo „aj *tvrdenia* ako druh rečových aktov musia spĺňať isté podmienky“ ([11], 22); kurzíva – P. C.)). A v doslove ([13], 174) k svojmu prekladu Austina píše, že „pokús tvrdiť niečo, čo nemôže byť nepravdivé, napr. pokús tvrdiť tautológiu“ by bol porušením podmienky kladenej na úspešnosť tvrdenia. V tejto súvislosti si treba uvedomiť, že k vetám, ktoré *nemôžu* byť nepravdivé, patria pravdivé výroky matematiky, logické zákony, pravdivé vety metalogiky, substitúcie do logických zákonov a množstvo viet, ktorých nevyhnutná pravdivosť závisí od mimologických výrazov, ktoré sa v nich vyskytujú.

¹² Skutočnosť, že ich forma nie je vždy celkom transparentná, nie je v tomto kontexte podstatná.

¹³ Kamhal niekde píše o neúspešnom akte tvrdenia, inde o tom, že to vôbec nie je tvrdenie. To nie je to isté, ale v našom kontexte môžeme od toho abstrahovať.

Podľa môjho názoru vhodnosť tvrdenia takýchto viet závisí od kontextu, spoločnosti a situácie, v ktorých ich tvrdíme. Nepochybné existujú situácie, v ktorých by bolo trápne alebo smiešne tvrdiť nejakú banálnu, všeobecne známu triviálnosť. A to sa netýka len tvrdení, ktoré *nemôžu* byť nepravdivé, ale aj všeobecne známých *empirických* poznatkov, ktoré už poznajú aj malí školáci. Lenže to neznamená, že nikdy nemôžeme zmysluplne a s patričným perlokučným účinkom *tvrdiť* vetu, ktorá nemôže byť nepravdivá. Veľmi často to robia napríklad matematici (no nielen oni), ktorí dokázali nejakú vetu alebo ju použili s odvolaním sa na dôkaz niekoho iného. Upierať im úspešnosť či vydarenosť aktu tvrdenia, v ktorom vyslovujú dokázanú vetu, je v príkrom rozpore s jazykovou praxou, ktorú s postupným prenikaním matematiky, logiky a techniky do rôznych odborov a vrstiev spoločnosti nadobúda čoraz viac ľudí. Analyticky pravdivá veta sa môže v podobe *tvrdenia* vkradnúť napr. do argumentácie právnika, ktorý sa v prípade pochybností súdu o jeho dokazovaní môže odvolať na pravdivosť uplatneného logického zákona (zrejme menej triviálneho), a tým podporiť dôveryhodnosť svojej argumentácie. Podobná situácia môže vzniknúť v diskusiách na rôzne odborné témy.

Názor, že úspešne môžeme tvrdiť len vety, ktoré nie sú nevyhnutne pravdivé, pramení v ich stotožňovaní s triviálnymi výrokmi. Treba si však uvedomiť, že triviálne vety tvoria iba nepatrný konečný zlomok nekonečného množstva nevyhnutne pravdivých výrokov a že triviálne môžu byť aj kontingentné poznatky. Triviálnosť je často spätá s jednoduchosťou, hoci existujú aj veľmi jednoduché a ľahko pochopiteľné vety, ktoré vôbec nie sú triviálne. Čím zložitejšie sú však logické a matematické výroky a čím náročnejšie sú ich dôkazy, tým otáznejšia je ich samozrejmosť, a teda aj triviálnosť. Ak ich chceme použiť, musíme ich zdôvodniť, a potom ich môžeme aj tvrdiť.

Kamhal by si mal položiť aj otázku, či môže zmysluplne *tvrdiť* empirické výroky tvaru „ a je D “, „ D je a “ a „ D_1 je D_2 “ (kde „je“ znamená identitu) a zároveň vyhlasovať, že veta „ a je a “, v ktorej „ a “ označuje referent deskripcií D , D_1 , D_2 , je nezmyselná. Myslím, že racionálne založený človek, ktorý *tvrdí* ktorýkoľvek z týchto výrokov, predpokladá alebo vie, že referent výrazu naľavo od „je“ je *ten istý* ako referent výrazu napravo od „je“, a teda, že a je a . To znamená, že nemožno konzistentne tvrdiť niektorý z uvedených výrokov o totožnosti a zároveň spochybňovať zmysluplnosť, a tým aj pravdivosť vety „ a je a “.

Identita je jedna z najdôležitejších konštant logiky. Používa sa nielen v rôznych variantoch klasickej predikátovej logiky, ale aj vo väčšine neklasických systémov. Jej význam pre jazyky rôznych matematických disciplín a ich aplikácie vo sfére empirických vied a v technike je nedoceniteľný. Logika a matematika sú bez identity nepredstaviteľné.¹⁴ Wittgensteinovo spochybňovanie identity, ktoré korení v jeho filozofických predsudkoch voči ideálnym entitám, v tomto prípade k vzťahom, nemalo na jej používanie nijaký vplyv.¹⁵ Bez ohľadu na to, čo si o tom myslí Kamhal, v istej podobe je prítomná aj

---

¹⁴ Myslím, že na tom nič nemení skutočnosť, že v niektorých silnejších systémoch je identita definovateľná.

¹⁵ Bez odozvy zrejme zostane aj Kamhalov návrh používať v matematike vety formy „ $a = a$ “ „na zavedenie nejakého výrazu ako znaku“ ([11], 22).

v prirodzenom jazyku. Často sa používa v každodennej komunikácii, hoci nie vždy je „viditeľná“ na prvý pohľad. Netvrdím, že jej používanie nenaráža občas na problémy, ktoré sa vynárajú pri aplikáciách na neostré empirické predmety. Som však presvedčený, že tieto problémy neohrozujú jej existenciu ani v pojmovom inštrumentárii vedy, ani vo sfére významov vyjadriteľných v prirodzenom jazyku.

Trampoty s možnými svetmi. Významnou položkou pojmovej výbavy intenzionálnej sémantiky je pojem možného sveta. Kamhal mu venoval niekoľko strán svojej knižky [11] a neopomenul ho ani vo svojej stati [12], v ktorej kritizuje Kripkeho argumentáciu opierajúcu sa o pojem možného sveta. Spochybňuje v nej najmä „užitočnosť“ výrazu „(logicky) možný svet“... pri objasňovaní výpovedí obsahujúcich niektoré výrazy bežného jazyka“ ([12], 27). Týmto spochybňovaním a jeho presvedčivosťou sa už dôkladne zaoberal M. Zouhar v stati [19]. Vzhľadom na to sústredím svoju pozornosť na Kamhalovo chápanie možného a skutočného, najmä možného sveta (a stavu) a skutočného (aktuálneho) sveta (a stavu), ktoré v článku [12] síce predpokladá a trochu i naznačuje, ale podrobnejšie nerozvíja. Podstatne väčšiu pozornosť im venoval v knihe [11] na s. 29 – 37 a 97 – 116. Z množstva problémov, na ktoré môže čitateľ príslušných pasáží naraziť, vyberám aspoň tie, ktoré možno na niekoľkých stranách aspoň naznačiť.

1. Vo svojej kritike modálnych pojmov Kamhal ignoruje fakt, že existuje niekoľko rôznych koncepcií možného sveta, ktoré sa v niektorých nezanedbateľných aspektoch líšia. Výsledkom je nejasná adresnosť jeho kritiky: Mieri ňou na všetky koncepcie možných svetov en bloc, alebo má na mysli iba jednu – dve z nich? Vychádza síce z P. Tichého, ktorého koncepciu v knihe [11] otvorene kritizuje, ale niektoré formulácie, najmä všeobecnejšie, tento rámec presahujú. V článku [12] už odkaz na Tichého chápanie možného sveta chýba,¹⁶ hoci príklad na s. 24 a zmienka o možných distribúciách vlastností „približujú“ práve jeho pojem. Na s. 25 už však Kamhal píše, že „Kripke chcel využiť takýto opis možných situácií... pri objasňovaní jazykových intuícii týkajúcich sa vlastných mien“, čo vyvoláva dojem, že príklad mal priblížiť Kripkeho chápanie možného sveta. Výsledkom takéhoto prístupu je nerozlišovanie koncepcií, podľa ktorých možné svety sú abstraktné entity, od koncepcií, ktoré ich pokladajú za konkrétne fyzické útvary, akými sú Lewisove možné svety alebo paralelné svety, o ktorých dnes uvažujú niektorí fyzici. Strácajú sa v ňom aj jemnejšie rozdiely medzi jednotlivými koncepciami. Keďže Kamhal cieľ svojej kritiky v [12] bližšie nešpecifikuje a explicitne sa odvoláva najmä na Tichého koncepciu možných svetov (aj to len v neistých náznakoch), budem predpokladať, že mieri najmä na ňu. V knihe [11] je konkrétnejší, terčom jeho kritiky je nepochybne Tichého teória.

Podľa Tichého možný svet je ľubovoľná konzistentne mysliteľná distribúcia (rozloženie) zvolených vlastností a vzťahov, teda *atribútov*, na určité individua z vopred daného

---

¹⁶ Tichého spomína iba na s. 39, ale v inej súvislosti.

univerza a usporiadané n -tice indivíduí.¹⁷ V zložitejších prípadoch, od ktorých tu budeme dôsledne abstrahovať, sa uvažuje aj o distribúciách, ktoré sa vzťahujú i na iné typy entít, napr. na propozície, vzťahy medzi nimi, vzťahy medzi indivíduami a propozíciami a pod. Voľba univerza, vlastností a vzťahov je daná poznávacím zámerom vednej disciplíny alebo úvahy zacielenej na získanie poznatkov o rozložení týchto vlastností a vzťahov na indivídua a ich n -tice. Pojem distribúcie najlepšie objasní príklad.

Predpokladajme, že zvolené univerzum obsahuje dve indivídua a , b a že nás zaujíma, ktoré z indivíduí je lekár (Lk), ktoré fajčiari (Fj) a kto z nich je starší (St). *A priori* môžeme určiť, ako by mohli byť rozložené vlastnosti Lk, Fj na indivídua a vzťah St na usporiadané dvojice týchto indivíduí. Rozsahom každej vlastnosti môže byť jedna z týchto množín: $\{a\}$, $\{b\}$, $\{a, b\}$, $\{\}$ (prázdna množina) a rozsahom vzťahu St môže byť buď prázdna množina, alebo množina $\{(a, b)\}$, alebo $\{(b, a)\}$.¹⁸ Množiny dvojíc obsahujúce dvojice typu (x, x) neprichádzajú do úvahy, lebo nikto nie je starší ako on sám, a množina obsahujúca obidve dvojice (a, b) , (b, a) nemôže byť rozsahom preto, lebo vzťah St je asymetrický. Existuje štyrikrát štyri krát tri možnosti rozloženia Lk, Fj a St na naše indivídua a ich dvojice. Môžeme ich zachytiť tak, že pod výrazmi Lk, Fj a St uvedieme *rozsahy* (extenzie) zodpovedajúcich atribútov. Uvediem päť náhodne vybraných príkladov:

Lk	Fj	St
$\{a\}$	$\{a, b\}$	$\{\}$
$\{b\}$	$\{a\}$	$\{(a, b)\}$
$\{a, b\}$	$\{a, b\}$	$\{(b, a)\}$
$\{b\}$	$\{b\}$	$\{(a, b)\}$
$\{\}$	$\{a, b\}$	$\{\}$
atď.	atď.	atď.

Každý z týchto piatich riadkov predstavuje jedno z možných rozložení vlastností Lk, Fj a vzťahu St na indivídua zo zvoleného univerza a ich dvojice. V prvej z týchto distribúcií lekárom je iba a , obidvaja sú fajčiari a ani jeden nie je starší ako ten druhý, čiže sú rovnako starí. V tretej distribúcii obidve indivídua sú lekári aj fajčiari a b je staršie ako a . V piatej distribúcii ani jeden nie je lekár, obidvaja sú fajčiari a sú rovnako starí. Tichého atemporálne možné svety sú vlastne takéto distribúcie, z ktorých každá predstavuje možný stav sveta. Nie sú to teda svety v bežnom zmysle slova.¹⁹ Treba zdôrazniť, že sú to

¹⁷ V záujme zjednodušenia výkladu dávam prednosť staršej verzii Tichého koncepcie možných svetov z druhej polovice 70-tych rokov minulého storočia, rozvinutú v statiach, ktoré vyšli v rokoch 1980 – 1982 (pozri [17], 265 – 291, 375 – 369, 411 – 444, 483 – 504). Veľmi jednoduchý typ distribúcií použil aj R. Carnap vo svojej prvej práci zo sémantiky *Introduction to Semantics* (1942) na s. 102.

¹⁸ Výraz tvaru (x, y) predstavuje usporiadanú dvojicu, v ktorej x je prvý a y jej druhý člen. Dvojica (y, x) s tými istými členmi v inom poradí sa líši od dvojice (x, y) .

¹⁹ Tak ako v iných teóriách možných svetov ani v Tichého terminológii nemá výraz „možný svet“

distribúcie *empirických* vlastností, ktoré *môžu mať* rôzne rozsahy (na rozdiel od neempirických vlastností, ktoré môžu mať len jeden rozsah). Ako svety sú atemporálne preto, lebo sa v nich neberie do úvahy čas, resp. zmeny distribúcií v čase. Sú to abstraktné, čisto kombinatorické možnosti rozloženia vybraných empirických vlastností a vzťahov na vybrané univerzum individuí. Každú z týchto možností môžeme zachytiť množinou výrokov (alebo ich konjunkciou), v ktorých sa konštatuje, ktoré individua majú zvolené vlastnosti a ktoré z individuí je staršie. Keď k týmto výrokom pripíšeme vety, v ktorých sa hovorí o tom, ktorému individuu chýba vlastnosť Lk alebo Fj a ktoré individuum nie je vo vzťahu St k inému, získame tieto opisy uvedených piatich distribúcií:²⁰

Lk(a), Fj(a), Fj(b), non Lk(b), non St(a, b), non St(b, a);
 Lk(b), Fj(a), St(a, b), non Lk(a), non Fj(b);
 Lk(a), Lk(b), Fj(a), Fj(b), St(b, a);
 Lk(b), Fj(b), St(a, b), non Lk(a), non Fj(a);
 Fj(a), Fj(b), non Lk(a), non Lk(b), non St(a, b), non St(b, a).

Sú to vlastne opisy piatich možných svetov daných voľbou atribútov Lk, Fj, St a univerza individuí {a,b}. Spolu s ostatnými možnými svetmi tvoria logický priestor nad Lk, Fj, St a {a,b}. Na výrokových opisoch lepšie vyniknú niektoré logické vzťahy medzi svetmi. Ukáže sa, že ľubovoľné dva opisy sú nezlučiteľné a že iba jeden z nich môže byť pravdivý. Je to opis skutočného stavu vecí, ktorý možno identifikovať iba empirickým skúmaním rozloženia zvolených atribútov v reálnom svete. Taký stav vecí sa nazýva aj *skutočný* alebo aj *aktuálny* svet.

Temporálne chápaný možný svet predstavuje rozloženie distribúcií v čase. Je určený priradením ľubovoľnej mysliteľnej distribúcie základných empirických atribútov jednotlivým okamihom. Napríklad to môže byť svet, v ktorom sú v okamihu t_1 vlastnosti Lk, Fj a vzťah St rozložené ako v prvom riadku distribúcií na s. 804, v okamihu t_2 rozložené ako v treťom riadku a v okamihu t_3 ako v piatom riadku. V takom svete je v okamihu t_1 pravdivá konjunkcia „Lk(a), Fj(a), Fj(b), non Lk(b), non St(a, b), non St(b, a)“, v okamihu t_2 konjunkcia „Lk(a), Lk(b), Fj(a), Fj(b), St(b, a)“ a v okamihu t_3 konjunkcia „Fj(a), Fj(b), non Lk(a), non Lk(b), non St(a, b), non St(b, a)“. Aj ostatným okamihom uvažovaného sveta sú priradené nejaké distribúcie a celý svet predstavuje možnú históriu rozloženia vlastností Lk, Fj a vzťahu St v čase. Svet W_1 je *totožný* so svetom W_2 práve vtedy, keď pre *každý* okamih t platí, že atribúty Lk, Fj a St sú v čase t rozdistribúované vo W_1 tak ako vo W_2 . Inými slovami, vtedy, keď každému okamihu t je vo W_1 priradená tá istá distribúcia ako vo W_2 . Ak existuje čo len *jeden* okamih, v ktorom sa distribúcia vo W_1 v niečom líši od distribúcie vo W_2 , tak $W_1 \neq W_2$. Temporálny svet, v ktorom sú atribúty Lk, Fj, St

---

svoj bežný význam, čo môže vyvolať isté nedorozumenia. Treba však pamätať na to, že odborné termíny sa niekedy zavádzajú viac so zreteľom na tradíciu – v tomto prípade siahajúcu až k Leibnizovi – než na ich bežný či pôvodný význam.

²⁰ Výraz „non“ v týchto opisoch je skratka výrokovej spojky „nie je pravda, že“.

rozložený v každom okamihu tak ako v skutočnosti, sa nazýva *skutočný* alebo aj aktuálny. Taký svet je iba jeden.

Množina *všetkých* atemporálnych možných svetov sa nazýva *logický priestor*. V temporálnej sémantike logický priestor je množina *všetkých* usporiadaných dvojíc typu (w, t) , v ktorých w je možný svet a t časový okamih. Dvojice (w, t) sa niekedy nazývajú *svetamihi* a každý z nich predstavuje stav sveta w v okamihu t , teda rozloženie základných atribútov v čase t vo svete w . Atribútom L_k , F_j a S_t môžeme priradiť isté funkcie, ktoré jednotlivým svetamihom (svetom v atemporálnej sémantike) priradujú ich rozsahy v týchto svetamihoch.²¹ Napríklad atribútu F_j zodpovedá v temporálnom logickom priestore funkcia, ktorá každému svetamihu (w, t) priradí množinu ľudí, ktorí sú fajčiarom vo svete w v čase t . Okrem funkcií zodpovedajúcich základným atribútom L_k , F_j , S_t nad logickým priestorom existuje obrovské množstvo ďalších funkcií rôznych typov, medzi nimi aj vlastností a vzťahov, ktoré možno definovať pomocou základných. Patria k nim napríklad vlastností *nebyť lekárom*, *nebyť fajčiarom*, *byť lekárom*, *ktorý fajčí*, *byť fajčiarom*, *ktorý nie je lekárom*, *byť lekárom a/alebo fajčiarom*, alebo vzťahy *byť mladší ako*, *nebyť starší ako*, *nebyť ani starší*, *ani mladší ako* a pod. Navyše každé individuum má isté triviálne esenciálne vlastností, napríklad *byť totožné so sebou*, *byť totožné s individuum a*, *byť totožné s individuum b*, *byť odlišné od b* a iné.

Na rozdiel od atemporálneho logického priestoru, ktorý je v prípade konečného univerza a konečného počtu *základných* atribútov konečný, temporálny logický priestor obsahuje so zreteľom na nekonečnú množinu okamihov vždy nekonečne veľa možných svetov. Treba si tiež uvedomiť, že temporálny možný svet nemožno – až na menej zaujímavé výnimky – špecifikovať do posledného detailu, napríklad tak, že budeme postupovať po časovej osi od jedného okamihu k druhému a priradovať im jednotlivé distribúcie. Napriek tomu *ak* vieme, ktoré distribúcie prichádzajú do úvahy, môžeme mať celkom určitú predstavu o svetoch, ktorú môžeme v prípade potreby rôznymi spôsobmi donekonečna spresňovať. Hoci o detailoch možných svetov môžeme mať len približnú predstavu, množinu všetkých možných svetov, či už temporálnych, alebo atemporálnych, môžeme vymedziť s postačujúcou presnosťou, pravda, za predpokladu, že tak je určená aj množina *základných* atribútov a univerzum individuí. Presne je vymedzená aj identita a rôznosť možných svetov. Naše poznávanie týchto svetov a možnosti ich identifikácie pripomínajú poznávanie a možnosti identifikácie iracionálnych čísel. Možné svety nekonštruujeme však na to, aby sme ich skúmali. Sú to len apriórne konceptuálne prostriedky na analýzu jazyka s empirickými výrazmi a na vymedzenie niektorých pojmov dôležitých nielen pre logickú sémantiku a jej aplikácie, ale aj pre niektoré filozofické disciplíny.

2. Nemôžem sa tu podrobne zaoberať všetkými Kamhalovými výhradami proti nazačenému chápaniu možných svetov, zabralo by to priveľa miesta. Musím preskočiť mnoho rôznych detailov, ktoré sa nedajú na malej ploche článku primerane rozobrať bez výkladu kritizovanej koncepcie. Sústredím sa iba na námietky všeobecnejšieho charakte-

²¹ Funkcie definované na množine možných svetov alebo svetamihov sa nazývajú *intenzie*.

ru. Väčšina z nich je výsledkom povrchného zjednodušenia alebo neadekvátneho pochopenia Tichého koncepcie. Jednou z nich je námietka, že ak má mať „zmysel hovoriť napr. o funkcii z možných svetov do množiny [entít určitého typu], musíme vedieť jednotlivé svety identifikovať“ ([11], 30)²² a odlíšiť ich od iných možných svetov. Kamhal má zrejme na mysli identifikáciu sveta, pri ktorej prejdeme celú časovú os, pristavíme sa pri každom okamihu a zistíme, ako sú v ňom rozložené základné vlastnosti a vzťahy. To nie je, samozrejme, možné a pri riešení sémantických problémov ani potrebné. Keby sme podobnú požiadavku kládli na identifikáciu iracionálnych čísel,²³ museli by sme rezignovať na teóriu reálnych čísel a na funkcie definované na tejto množine. Dokonca aj pri racionálnych číslach s veľmi dlhou periódou by sme mohli naraziť na neprekonateľné problémy.

Kamhal ignoroval alebo nedocenil skutočnosť, že na odlíšenie dvoch svetov v sémantike stačí uviesť distribúciu, alebo dokonca iba jej relevantnú časť, ktorá v jednom svete či svetamihu platí, a v druhom neplatí. Napríklad *ľubovoľné* dva svety či svetamihy, v ktorých vlastnosť Fj má odlišné rozsahy, sú rôzne. Hoci je tu reč o dvoch svetoch, za každým z nich stojí celý súbor svetov vyčlenených touto podmienkou. Inými slovami, existuje viacej dvojíc svetov či svetamihov, v ktorých má Fj rôzne rozsahy. To znamená, že príslušné svety a svetamihy nemusíme podrobne špecifikovať. Tvrdenia o jednotlivých, do posledných detailov špecifikovaných svetoch môžeme nahradiť tvrdeniami o celých súboroch svetov (či svetamihov) vyčlenených pomocou jazykových výrazov, ktorých intenzia nadobúda v nich určitú hodnotu.²⁴ Môžu to byť napríklad svety, v ktorých intenzia vety „Kamhal je bohatý muž“ nadobúda hodnotu pravda, alebo svety, ktorým intenzia deskripcie „predseda NR SR“ priraduje Kamhala, prípadne svety, v ktorých intenzie deskripcií „autor knihy *Význam a jazyková prax*“ a „predseda SAS“ vyčleňujú tú istú osobu a pod. Súbory svetov sa teda nešpecifikujú vymenovaním prvkov, ktoré do nich patria, ale s *podmienkou*, ktorú musia splňať. Netreba pritom zabúdať na to, že svety sú už dané kombinatorickou konštrukciou celého logického priestoru určeného zvoleným univerzom a množinou základných atribútov. Namiesto mien jednotlivých temporálnych svetov, ktoré by bolo možné zaviesť iba v niekoľkých triviálnych prípadoch, používame len premenné. Ich oborom je korektne určená množina všetkých možných svetov. Mená si môžeme dovoliť iba v triviálnych prípadoch alebo v príkladoch s malým konečným logickým priestorom. Domnievam sa, že ide o celkom bežný, legitímny postup uplatňovaný aj v matematike.

Bez zmienky o *konkrétnych* svetoch možno vymedziť celý rad užitočných modálnych a sémantických pojmov, napríklad pojem striktného vyplývania, pojmy rôznych druhov vlastností, vzťahov a propozícií, rôzne vzťahy medzi individuami a propozíciami

---

²² Kamhalovu formuláciu zovšeobecňujem na všetky typy hodnôt. On má namiesto výrazu v hranatých zátvorkách výraz „individuí“, ktorý sa vzťahuje iba na jeden z nekonečného množstva typov entít.

²³ Na mysli mám identifikáciu, ktorá špecifikuje každú číslicu (nekonečného) desatinného rozvoja iracionálneho čísla.

²⁴ Kritika tejto sémantiky by nemal myliť fakt, že v literatúre sa používa prevažne singulár slova „svet“ aj v kontextoch, v ktorých by mohol byť aj výraz „súbor (skupina, množina) svetov“.

a pod., a riešiť mnoho rozmanitých sémantických problémov. Pri aplikáciách sa naša pozornosť zvyčajne presúva na konkrétne distribúcie alebo ich časti. Musíme však pamätať na to, že v pozadí sú vždy svety, v ktorých sa distribúcie vyskytujú. Napríklad keď chceme ukázať, že dva predikáty P_1 , P_2 s tým istým rozsahom v skutočnom svete majú rôzne významy (a tým zdôvodniť odlišnosť ich významu od ich aktuálnej extenzie), stačí uviesť dve mysliteľné distribúcie zlučiteľné s povahou atribútov zodpovedajúcich predikátom P_1 , P_2 alebo ich relevantné časti d_1 , d_2 , v ktorých majú tieto predikáty rôzne extenzie. Neuvádzame teda určité svety, ale iba distribúcie, ktoré v nich vystupujú. A keďže tá istá distribúcia môže figurovať v mnohých svetoch, nepriamo uvádzame dva *súbory* svetov, z ktorých jeden obsahuje svety s distribúciou d_1 a druhý svety či svetamihy s distribúciou d_2 .²⁵

Pravda, tvorba logického priestoru nie je vždy taká jednoduchá a bezproblémová, ako sa môže zdať na základe jednoduchých príkladov. Čím bohatší je jazyk, tým zložitejšia je konštrukcia jeho logického priestoru. V podstate ide o istú idealizáciu, ktorá odhliada od neostroty základných empirických atribútov, čo môže viesť k rôznym výhradám na margo jej adekvátnosti. Ak sa medzi týmito atribútmi nachádzajú vlastnosti intenzionálnych entít, čiže entít, ktoré závisia od logického priestoru, alebo vzťahy, do ktorých takéto entity vstupujú, konštrukcia logického priestoru môže naraziť na isté problémy, o ktorých sa tu môžem iba zmieniť. Ani voľba univerza empirických indivíduí nie je takou triviálnou záležitosťou ako pri uvádzaní príkladov. V logickej sémantike univerzum jednoducho predpokladáme, čo si pri skúmaní a interpretácii *určitého* jazyka zvyčajne dovoliť nemôžeme. Nechýbajú teda otvorené problémy, nie však tam, kde ich za každú cenu hľadá a cez prizmu svojho filozofického hľadiska „vidí“ Kamhal, aby mohol logickú sémantiku diskvalifikovať ako disciplínu, ktorá je pri analýze prirodzeného jazyka nepoužiteľná.²⁶

3. Z hľadiska Kamhalovej filozofie a kritiky sú akékoľvek výsledky uplatnenia možných svetov v sémantike prirodzeného jazyka bezcenné, pretože možné svety a možné stavy vecí podľa neho neexistujú.²⁷ V tejto súvislosti sa znovu vynára otázka: Ktorú z viacerých teórií možných svetov a stavov vecí vlastne kritizuje? Porovnajme Kamhalo-

---

²⁵ Čitateľa, ktorý má záujem uvedené názky konkretizovať a spresniť, musím odkázať na literatúru o transparentnej intenzionálnej logike a jej sémantike. Najobsiahlejší súčasný výklad čitateľ nájde v monografii [8] autorskej trojice M. Duží – B. Jespersen – P. Materna, ktorá vyšla vo vydavateľstve Springer roku 2010. Okrem výkladu Tichého odkazu prináša aj výsledky, ktoré sa v tejto oblasti objavili za posledných 20 rokov (najmä zásluhou P. Maternu a M. Duží). Užší tematický záber má Ralavského monografia [15], vydaná nakladateľstvom Olomouc s. r. o. roku 2009. Je zameraná hlavne na problematiku mien a deskripcii z pohľadu Tichého logiky a sémantiky. Nemalú pozornosť venoval Ralavský aj histórii skúmaných problémov a rozboru i kritike názorov, ktoré zastávajú súčasní autori rozvíjajúci svoje koncepcie v pojmovom aparáte odlišnom od Tichého aparátu.

²⁶ Čitateľovi, ktorý má záujem o podrobnejšie informácie o možnostiach uplatnenia Tichého logickej sémantiky na analýzu širokého spektra rozmanitých kontextov, hlavne výrokov, indivíduových a predikátových výrazov (rôznych kategórií) prirodzeného jazyka, odporúčam nazrieť do monografií uvedených v predchádzajúcej poznámke.

²⁷ Keďže *nejestvujú*, nechápem Kamhalovo omilostenie uplatňovania takýchto entít v logike a logickej sémantike.

vo stanovisko najprv s bežným intuíciami a potom s Tichého koncepciou.

Častejšie než o možných svetoch, v bežnom jazyku hovoríme skôr o možných stavoch, možných situáciách alebo jednoducho o možnostiach. Možné svety väčšiny sémantik sa od nich svojou povahou podstatne nelíšia. Možný svet sa neraz charakterizuje ako maximálny, neprotirečivo opísateľný *stav vecí* (alebo história stavov vecí). Pravda, bližšie vymedzenia svetov sa môžu v rôznych nezanedbateľných detailoch líšiť, ale to nás nemusí znepokojovať. V každodennom živote o možných stavoch vecí, či skôr o možnostiach nielen hovoríme, ale sme – okrem niektorých filozofov – aj presvedčení o tom, že existujú. Kto by míňal peniaze a čas na vyplňanie a podávanie tiketov v lotérii Loto, keby bol presvedčený, že *možnosti*, na ktoré staval, neexistujú?! A keby si nemyslel, že kombinácia šiestich čísel, na ktorú staval, *môže* vyhrať a on zbohatnúť?! Samozrejme, ontologická povaha možností bežného smrteľníka nezaujima ani neznepokojuje, to mu však nebráni veriť v ich existenciu. Na možnosti narážame každý deň takmer v každej sfére praktického i teoretického života. Často o nich uvažujeme, porovnávame ich z hľadiska účelu a cieľov, ktoré sledujeme, a hodnotíme ich výhody i nevýhody. Niektoré z nich neraz ignorujeme alebo prehliadame, na čo niekedy ťažko doplácame. Niet sporu o tom, že Kamhalova téza o neexistencii možných stavov vecí či možností je v rozpore s bežnými intuíciami, takže aj v tejto súvislosti si treba položiť otázku, čo vlastne rozumie pod možným stavom vecí.

Kamhalov názor o výlučnej existencii skutočného sveta a neexistencii možných svetov protirečí nielen našim intuíciam, ale aj jednému všeobecnému princípu, ktorý sa v rôznych podobách uplatňuje v aletických logikách a v ich rozšíreniach. Neformálne by sme ho mohli formulovať takto: To, čo je skutočné, je aj možné. Z toho a z triviálnej premisy, že skutočný svet je skutočný, hneď dostávame, že je aj možný, čo musí Kamhal poprieť, pretože to by v jeho chápaní možného znamenalo, že skutočný svet neexistuje. Nemôže teda akceptovať uvedený princíp ani záver, že skutočný svet je možný. To znamená, že zastáva koncepciu, podľa ktorej 1. skutočný svet nie je možný (čiže je nemožný) a že 2. niektoré skutočné entity nie sú možné. Pri tejto príležitosti nemôžem nepoložiť otázku: Kedy slovo „možný“ používame v bežnom jazyku vo význame, v ktorom by boli tvrdenia 1. a 2. pravdivé? V knižke ani v článku [12] som na explicitné vyjadrenia týchto tvrdení nenarazil. Kamhal sa im asi vyhýbal alebo sa domnieva, že výraz „možný“ nemá v nich nijaký zmysel. Ak je to tak, potom sa obávam, že oporu pre toto stanovisko nájde iba vo *svojej* jazykovej praxi. Na druhej strane často opakuje konštatácie o neexistencii možných svetov a o existencii skutočného sveta.

Žiaľ, nad pojmom skutočného sveta a jeho identitou sa vôbec nezamýšľa. Ktorý svet je vlastne skutočný? Ten, v ktorom je na Jupiterovom mesiaci Európa život, alebo ten, v ktorom na ňom život nie je? Ten, v ktorom Kamhal vyhrá r. 2015 v hre Loto milión eur, alebo ten, v ktorom ho nevyhrá? Ten, v ktorom Kamhalov prapra...praotec bol na Silvestra r. 1499 triezvy, alebo ten, v ktorom bol pod parou, atď. atď.? Nech V je ľubovoľný výrok s neznámou pravdivostnou hodnotou. Vieme, ktorý svet je skutočný, kým nevieme, či V, alebo non V? Má Kamhalov skutočný svet minulosť so všetkým, čo do nej patrí? A má nejakú budúcnosť? Je to, ako by povedal D. Lewis, nejaký mereologický celok?

V Kamhalovej koncepcii nie je jasné ani to, aké druhy entít v ňom existujú. Je to svet fyzických entít, ktoré tvoria Popperov svet 1, alebo svet, do ktorého patria aj mentálne stavy a pochody, ktoré Popper zaradil do sveta 2, alebo dokonca svet, v ktorom navyše existujú aj abstraktné, ideálne entity Popperovho sveta 3? V kladení podobných otázok by sme mohli dlho pokračovať. Hoci na prvý pohľad sa pojem skutočného sveta môže zdať jasný a neproblematiký, len čo si začneme klásť podobné otázky a hľadať na ne odpovede, vynorí sa pred nami netušené množstvo možností – rôznych chápaní skutočného sveta. Ktoré z nich aspoň približne zodpovedá Kamhalovmu chápaniu? Zdá sa, že Kamhalovi je tento pojem taký jasný, že mu nestál ani za zopár viet, ktoré by nám ho priblížili.

Na otázku, či vieme, ktorý svet je skutočný, kým nevieme, či V, alebo non V, by Tichý odpovedal záporne.²⁸ Svet, v ktorom je pravdivý výrok V, je totiž odlišný od sveta, v ktorom platí non V, a skutočným svetom môže byť iba jeden z nich. To znamená, že kým čo len o jednom výroku V nevieme, či V, nevieme ani to, *ktorý* svet je skutočný. A takých výrokov je nekonečne veľa. Bez ohľadu na to, či sa po časovej osi pohybujeme do minulosti, alebo budúcnosti, v oboch smeroch existuje nekonečné množstvo neznámych skutočností, z ktorých väčšinu nikdy neodhalíme. Takýto svet by sme mohli identifikovať len vtedy, keď by sme o každom výroku V vedeli, či je v ňom pravdivý, čo v prípade nekonečného logického priestoru sotva prichádza do úvahy. Pochopiteľne, takto chápaný skutočný svet je abstraktná entita, ktorú by sme si nemali plietať s realitou, hoci formulácie niektorých autorov (možno sa nájdú aj u Tichého) k tomu niekedy zvädzajú. Tie však môžu pomýliť iba čitateľa, ktorý robí unáhlené závery už po prečítaní populárneho úvodného článku, akým je napríklad Tichého stať [16], ktorá vychádzala na pokračovanie v prvom ročníku *Organonu F*. Pokiaľ viem, Tichý sa od stotožnenia skutočného sveta s realitou explicitne nedištancoval, to nebol problém, ktorý by ho bol trápil (možno pokladal ich rôznosť za samozrejmu), ale na viacerých miestach svojich prác zdôrazňoval, že 1. všetky možné svety sú entity toho istého druhu, a 2. prezentoval ich ako entity kombinatorického charakteru ([16], 330).²⁹ V polemickom článku [1] s Tichého radikálnym antiesencializmom som sa roku 1988 dotkol aj tohto problému a poukázal som na nevyhnutnosť odlišovať skutočný svet v zmysle distribúcie (alebo histórie distribúcií) od reality. Tichý stať čítal a proti tomuto rozlíšeniu vôbec nenamietal. Dovolím si odcitovať z nej príslušnú pasáž:

„Treba... zdôrazniť, že skutočný svet [v zmysle intenzionálnej sémantiky] je len príhodný teoretický konštrukt, ktorý sa nesmie zamieňať alebo stotožňovať so samou skutočnosťou. V tomto svete nachádzame iba niektoré črty a stránky skutočnosti určené našou voľbou univerza a základných atribútov, od mnohých iných v danom rámci skúmania objektívnej reality abstrahujeme alebo o nich nič nevieme. Preto treba mať na pamäti, že skutočný svet je iba abstraktný výsek objektívnej reality, ktorý nielenže s ňou nesplyva, ale nie je s ňou ani izomorfný (ak má vôbec zmysel hovoriť o izomorfizme medzi ab-

---

²⁸ Kamhala tento problém neznepokojuje.

²⁹ Pritom Lewisovu teóriu možných svetov, o ktorých by sa dalo povedať to isté, jednoznačne odmietal (hoci osobne vychádzal s Lewisom veľmi dobre).

straktným útvarom a skutočnosťou).³⁰

V akom vzťahu je skutočný svet logickej sémantiky k reálnemu svetu, k realite? Ako každá distribúcia aj skutočný svet je abstraktná entita, jedna z *možných* distribúcií (alebo histórií ich rozloženia v čase) základných atribútov na individuá zo zvoleného univerza. Je to iba možnosť, jeden z možných výsledkov, ktoré prichádzajú do úvahy pred empirickým skúmaním príslušného fragmentu reality. Pri tomto skúmaní sa nezameriavame na skutočný svet logického priestoru³¹ (veď vopred nevieme, ktorý z jeho prvkov predstavuje skutočný svet), ale na relevantný úsek reálneho sveta, v ktorom sa nachádzajú zvolené individuá. Overujeme pritom výroky, v ktorých je reč o individuách zvoleného univerza a ich vlastnostiach a vzťahoch medzi nimi. Po verifikácii každého výroku *V* môžeme spomedzi kandidátov na prestol skutočného sveta „vyškrtnúť“ všetky svety alebo svetamihy, v ktorých je pravdivá negácia non *V*, a po falzifikácii výroku *V* môžeme ako neskutočné vymazať svety (svetamihy), v ktorých je tento výrok pravdivý. Postupným overovaním výrokov sa rozširuje naše poznanie skúmaného fragmentu reality a znižuje množstvo uchádzačov o post skutočného sveta.

Povedať, že empirický výrok *P(i)* je pravdivý v možnom svete (vrátane skutočného), znamená, že rozloženie vlastnosti *P* v tomto svete (dané a priori konštrukciou logického priestoru) zahŕňa predmet *i*. Z toho ešte nevyplýva, že *i* má vlastnosť *P* aj v reálnom svete. Jeho pravdivosť v reálnom svete môžeme určiť len empirickým skúmaním, prípadne odvodením z nejakého už známeho empirického poznatku. Výrok *P(i)* je pravdivý v každom svete, v ktorom *i* patrí do rozsahu *P* v tomto svete. Takýchto svetov je viac, v temporálnom logickom priestore dokonca nekonečne veľa. Vieme však, že iba jeden z nich je skutočný, svet, v ktorom distribúcie atribútov na individuá zodpovedajú rozloženiu atribútov v reálnom svete (prípadne histórii týchto distribúcií). Možné svety v zmysle mysliteľných distribúcií majú skôr epistemologický než ontologický význam. Predstavujú totiž možné výsledky empirického skúmania istého fragmentu reality. Ich ontologizácia vyvoláva v diskusiách zbytočné nedorozumenia i pseudoproblémy. Patria k nim aj niektoré z Kamhalových výhrad, napríklad „Referent [mena, deskripcie] môže... existovať len v *skutočnom* svete“ ([12], 17); alebo „Výraz [možno] použiť... výlučne v skutočnom svete“ ([12], 34) a pod.

³⁰ Citát pochádza z článku [1], ktorý bol uverejnený v ťažko dostupnom zborníku. Článok vyšiel aj v knihe [3] na s. 91 – 124, rozdelený na dve kapitoly. Citujem podľa [3], citovaná pasáž je na s. 98. V podobnom duchu som sa vyjadril v štáti [2], ktorá vyšla aj v knihe ([3], 125 – 148) (relevantný odsek je na s. 134). Je zaujímavé, že Kamhal sa vo svojich prácach ([11]; [12]) ani o jednom z týchto článkov nezmenil, hoci veľmi pochybujem o tom, že ani jeden z nich nečítal.

³¹ Keby sme pravdivosť výrokov typu „*p* vo *W*“, „*p* vo (*W*, *T*)“ overovali skúmaním *W* či (*W*, *T*), nijaký empirický poznatok by sme nezískali (neviem, prečo sa Kamhal domnieva, že niektorí autori tvrdia opak). A priori sa dá zistiť, či „*p* vo *W*“, „*p* vo (*W*, *T*)“ platí vo *W*, alebo vo (*W*, *T*). Môžeme to však urobiť iba v ojedinelých prípadoch, pretože na formuláciu takých výrokov nám chýbajú mená možných svetov, ktoré sa dajú zaviesť len výnimočne. Vôbec však neplatí jedna z Kamhalových dogiem, že ak taký výrok „nie je o faktoch...“, tak „nemá zmysel hovoriť o [jeho] pravdivostnej hodnote“ ([11], 33). Ide predsa o hodnotu, ktorú by výrok „*p*“ mal, keby svet *W* bol skutočný. Kamhal občas zabúda, že aj nekontingentné výroky majú pravdivostné hodnoty.

Vo svojej kritike Tichého sémantiky možných svetov Kamhal prehliadol alebo nepochopil, že aj skutočný svet je možný a že je to entita toho istého druhu ako ostatné svety. V knihe [11] na s. 99 tvrdí, že „hovoríť o aktuálnom svete ako o jednom z možných, ktorý je realizovaný, ... je zavádzajúce. Tvrdiť, že jeden z možných svetov je aktuálny, je nezmysel, kategoriálny omyl“ (také omyly nachádza Kamhal veľmi často). To je v zhode s jeho názorom, že možné svety neexistujú, čo si o skutočnom svete zrejme nemyslí. Podobný názor má aj na možné stavy vecí. Na s. 105 píše, že „možný stav nie je stav. To, čo sa môže stať, nie je stavom – to, čo už alebo ešte neexistuje, už alebo ešte nenastalo, jednoducho neexistuje, a nenastalo“. Všetko nasvedčuje tomu, že podľa Kamhala existujú len skutočné stavy vecí, čo je v súlade s jeho názorom, že existuje len skutočný svet. Zdá sa, že neexistujú ani minulé a budúce stavy. Čím je však to, čo sa *môže* stať (prípadne nastať), keď to nie je stav? Na to Kamhal neodpovedá, no keďže to neexistuje, zdá sa, že je to nič. To znamená, že keď sa usilujeme uskutočniť niečo, čo neexistuje, usilujeme sa vlastne o nič, a všetci ľudia, ktorí sa snažia realizovať možné, ale nerealizované stavy vecí, sa snažia o to isté – o nič. Keď sa XY chce stať prezidentom republiky a XZ majstrom sveta v behu na 100 m, obidvaja sa usilujú o to isté, hoci ani jeden z nich nemusí mať záujem uskutočniť zámer toho druhého.

Svoje predstavy o možnom a skutočnom Kamhal dokresľuje v úvahách o vete „O. Hardy je tučný“. Na s. 100 píše, že ak O. Hardy bol počas svojho života tučný, tak nie je možné, aby bol chudý. Všeobecnejšie, ak predmet O má vlastnosť V, tak nie je možné, aby ju nemal, a ak vlastnosť V nemá, tak nie je možné, aby ju mal. Samozrejme, nie je možné nemať V vo svete (či svetamihu), v ktorom ju máme, a mať V vo svete (svetamihu), v ktorom ju nemáme. V takom svete by O mal aj nemať vlastnosť V, čo je spor a protirečí to definícii možného sveta. Čo je však nemožné na inom svete alebo svetamihu, v ktorom by nemal vlastnosť, ktorú má v predchádzajúcom, alebo mal vlastnosť, ktorú v predchádzajúcom svete či svetamihu nemá? Podľa Kamhala ak sa „aktuálny, skutočný svet chápe časovo ako postupnosť následných stavov vecí, je problematické vôbec uvažovať o tom, že by priebeh udalostí, táto postupnosť následných stavov vecí, mohol (mohla) byť iný (iná), než v skutočnosti bola. Túto myšlienku adekvátne vyjadruje príslovie ‚Čo sa stalo, už sa neodstane‘“ ([11], 99 – 100).

Myslím, že problematické je tu predovšetkým Kamhalovo uvažovanie, čo sa ukáže najmä na jeho dôsledkoch. Po prvé, porekadlo môžeme interpretovať ako tvrdenie *Čo sa stalo v skutočnom svete, už sa v ňom neodstane*, a to je pravda aj z pohľadu sémantiky možných svetov. Po druhé, táto interpretácia vôbec nevyklučuje možnosť priebehu udalostí, ktorý sa od skutočného viac alebo menej líši, teda možnosť *iného* možného sveta.³² Uvažujeme tak aj v bežnom živote. Azda si Kamhal myslí, že ak si jedného rána dá kávu a po nej si prečíta noviny, tak si *v ten istý* deň nemohol najprv prečítať noviny a až potom dať kávu, hoci predtým to nespočetnekrát urobil? Bežný používateľ prirodzeného jazyka pripustí nielen to, ale aj situáciu, v ktorej si Kamhal mohol jeden alebo obidva pôžitky

---

³² Je to *iný* možný svet, v ktorom sa v *tom istom* časovom intervale „odohrá“ niečo iné ako vo svete skutočnom (s nevyhnutnými zmenami pred týmto intervalom a po ňom).

odpustiť. Všetko nasvedčuje tomu, že Kamhalovo chápanie významu výrazov „možný (-á, -é)“ a „možnosť“ pochádza skôr z jeho filozofie než z bežnej jazykovej praxe.

Kamhalov názor na nemožnosť iného než skutočného vývinu stavov vecí by omnoho vernejšie vystihoval výrok *Všetko, čo sa stalo, sa muselo stať* (bolo nevyhnutné). A keďže existuje iba jeden, a to skutočný svet, platí aj to, že *všetko, čo sa stane, stane sa nevyhnutne*.³³ Nevyhnutný je aj každý prítomný stav vecí, pretože nijaká iná jeho alternatíva (možný stav) neexistuje ani neexistovala, takže ľubovoľný existujúci stav vecí S je v istom zmysle nevyhnutný.³⁴ A keďže platí aj obrátená implikácia, hneď dostávame ekvivalenciu: S vtedy a len vtedy, keď nevyhnutne platí, že S. To znamená, že operátor nevyhnutnosti „nevyhnutne platí, že“ je podľa Kamhalovej koncepcie zbytočný. To sa vzťahuje aj na operátor možnosti, pretože z uvedenej ekvivalencie vyplýva, že p vtedy a len vtedy, keď je možné, že p (kde p predstavuje ľubovoľný výrok). Tieto závery vedú nielen k eliminácii rozdielu medzi nevyhnutnými a pravdivými, ale aj medzi nevyhnutnými a kontingentnými výroky. Taká koncepcia je pre modálnu logiku a filozofiu jazyka prevažnej väčšiny autorov neprijateľná nielen z logického, ale aj z intuitívneho hľadiska.

Modálne vety Kamhal vysvetľuje ako „vety vyjadrujúce buď pravidlá spájania výrazov v bežnom jazyku... alebo vety vyjadrujúce návrhy na nové pravidlá“ ([11], 97).³⁵ Ťažko bližšie určiť, o akú jazykovú prax sa Kamhal opiera, lebo modálne výroky strácajú pri tejto interpretácii svoj pôvodný význam. Snaží sa ich interpretovať tak, aby sa v ich interpretácii vyhol zmienkam o entitách alebo okolnostiach, ktoré sú z jeho filozofického hľadiska podozrivé alebo neprípustné, pričom nevšímavo obchádza kontexty, ktoré by jeho apriórnu filozofickú predstavu spochybnili, alebo dokonca vyvrátili. Ukázalo sa to aj pri jeho analýze výrokov o identite, kde sa Kamhal nedokázal zmieriť s reflexívnosťou identity. V prípade modálnych viet odmieta analýzu, ktorá pripúšťa existenciu možných stavov vecí. Výsledkom takého prístupu je skreslenie pôvodného významu niektorých výrazov alebo jeho nahradenie významom, ktorý sa od pôvodného významu neprípustne líši.

V stručnom zhrnutí môžeme na záver tejto časti povedať, že Kamhalove názory na možnosti, resp. možné stavy vecí protirečia nielen bežným intuíciami, ale aj najrozšírenejším modálnym systémom logiky. Domnievam sa, že neobstoja ani z filozofického hľadiska, pretože vo svojich dôsledkoch vedú k veľmi kontroverznému radikálnemu determinizmu. Od úvah na túto tému musím však upustiť jednak pre nedostatok miesta, jednak preto, že by sa patrilo túto tému prenechať filozofom, ktorí tejto problematike venujú systematickejšiu pozornosť.

---

³³ Prípadne *Čo sa má stať, to sa neodstane*.

³⁴ „V istom zmysle“, pretože nie je jasné, či za nevyhnutné môžeme pokladať stavy vecí, ktoré už alebo ešte neexistujú. Narážame tu aj na problém bližšieho určenia stavov vecí, o ktoré sa Kamhal nepokúsil ani v náznakoch. Môže sa *ten istý* stav vecí opakovať, alebo je to napriek veľkej podobnosti zakaždým iný stav? Napríklad: Označuje veta „Kamhal spí“ vždy ten istý stav vecí, alebo v každom ďalšom intervale spánku, oddelenom od predchádzajúceho väčšou pauzou, je to už iný stav vecí? A čo označuje veta „Kamhal spí“, keď Kamhal nespí, teda keď tento stav vecí nejestvuje?

³⁵ O adekvátnosti takej interpretácie pozri Zouhar ([18], 222 – 223).

Jazykové výrazy a semivýrazy. Pri analýze jazykových výrazov a pri riešení niektorých problémov filozofie jazyka istú rolu zohráva aj pojem jazykového výrazu a jeho identity. Kamhal zastáva názor – pravdepodobne prevládajúci –, že zmena významu jazykového výrazu nevedie k zmene jeho identity. Vidno to na jeho interpretáciách vety „Schuster je Schuster“ alebo na interpretáciách modálnych viet prirodzeného jazyka. V článku [4] som navrhol dôsledne odlišovať jazykový výraz od tzv. semivýrazu, ktorý možno získať abstrahovaním od významu jazykového výrazu. Semivýraz je číry nositeľ významu, napr. nejaký zvuk alebo napísaný či vytlačený útvar (prípadne jeho ideálny vzor), jazykový výraz sa od neho líši tým, že má aj nejaký význam. Je to celok, v ktorom je semivýraz nerozlučne spätý s nejakým významom, ktorý je nevyhnutnou zložkou identity jazykového výrazu.³⁶ „Pojem jazykového výrazu môžeme *formálne* explikovať ako *usporiadanú* dvojicu (S, M) zloženú z nejakého semivýrazu S a jemu priradeného významu M... *Netvrdím*, že určitý jazykový výraz... *je totožný* s množinovou entitou (S, M). Tá je iba konceptuálnym nástrojom (modelom) na jeho skúmanie“ ([7], 51) (kurzíva v druhej vete citátu v origináli chýba). Zložený zo semivýrazu a významu, jazykový výraz je „spätý so svojim významom ako usporiadaná dvojica (S, M) so svojim druhým členom M, teda nevyhnutne. A jazyk je systém výrazov zložený z takých celkov, v ktorých S je semivýraz“ ([7], 75).³⁷ Jazykový výraz nemôže svoj význam zmeniť ani stratiť, patrí k jeho identite, a preto mu prislúcha nevyhnutne. Na rozdiel od nevyhnutnej väzby jazykového výrazu (S, M) s jeho významom M väzba semivýrazu S s významom M je kontingentná. To znamená, že semivýraz môže bez straty svojej identity nadobudnúť aj iný význam alebo byť bez významu. Takými semivýrazmi sú napríklad výrazy formálnych neinterpretovaných jazykov. Semivýraz „bez významu nemôže byť prostriedkom dorozumievania a teda ani *jazykovým* výrazom v pravom zmysle slova“ ([7], 75). Fyzický semivýraz je zmyslovo vnímateľná zložka jazykového výrazu, prístupná aj ľuďom, ktorí daný jazyk nepoznajú, ba i zvieratám schopným semivýraz vidieť, počuť alebo nahmatať. Ideálny semivýraz je abstraktný vzor, podľa ktorého tvoríme fyzické semivýrazy. Jazykové výrazy tvoria spolu so semivýrazmi množinu *výrazov*, čiže každý jazykový výraz i semivýraz je výraz ([7], 52 – 53). Intuitívny rozdiel medzi jazykovými výrazmi a semivýrazmi vynikne vtedy, keď porovnáme text napísaný alebo prednesený v dôverne zná-

³⁶ Zdá sa, že k odlišeniu jazykových výrazov od semivýrazov nemal v úvahe o menách ďaleko ani Kripke. Chtiac-nechtiac upozornil na to Kamhal citátom z Kripkeho knihy [14], ktorý uviedol v [12] na s. 60. Keďže v jeho citácii dôležitá časť vety, týkajúca sa homonym, chýba, citujem podľa prekladu [14]: „O menách by sme mohli hovoriť, že majú jediný referent, keby sme prijali terminológiu podobnú praxi, v ktorej sa homonymá pokladajú za rôzne ‚slová‘ a v ktorej sa použitia foneticky totožných zvukov na pomenovanie rôznych objektov považujú za rôzne mená“ ([14], 16). Kamhal vzápätí dodáva, že Kripke „rýchlo... zabudne na jazykové intuície, na ktoré sa priebežne odvoláva“, akoby pre chápanie mien boli určujúce výlučne jeho intuície stotožňujúce mená so semimenami. Nečudo, že v citáte vynechal – a vôbec na to neupozornil! – zmienku o homonymách, ktoré sa v istej praxi „pokladajú za rôzne ‚slová‘“. Takáto prax by mohla rušivo pôsobiť v jeho argumentácii.

³⁷ V citovanej vete je v [4] na s. 86 aj v [7] na s. 75 zavádzajúci preklep: Namiesto slova „zložených“ mal byť v nej tvar „zložený“.

mom jazyku s textom v jazyku, ktorý vôbec nepoznáme. V prvom prípade jazykové výrazy nielen vnímame, ale aj *chápeme*, v druhom prípade vidíme alebo počujeme číre semivýrazy. Myslím, že táto okolnosť svedčí o tom, že rozlišovanie medzi *jazykovými* výrazmi a semivýrazmi nie je vôbec umelé.³⁸

Kamhal má iný názor ([12], 63), čo akceptujem, pretože naše intuície späť s pojmami prirodzeného a umelého sa môžu líšiť. Je však otázne, či sa jeho vyjadrenie týka môjho rozlišovania, pretože píše o rozlišovaní „medzi výrazmi a ‚semivýrazmi‘“, a nie medzi „*jazykovými* výrazmi a semivýrazmi“. Text v poznámke na s. 63 – 64 neistotu a zmätok okolo jeho „výrazu“ ešte zvyšuje, pretože v nej tvrdí, že semivýraz je „úplne obyčajný výraz“. Zdá sa, že do koncepcie, ktorú som stručne naznačil v predchádzajúcom odseku, Kamhal vôbec neprenikol, čo potvrdzuje aj jeho nasledujúca „kritika“. Keďže nemám dôvod pochybovať o jeho chápanosti, mám vážne podozrenie, že si ju pozornejšie vôbec neprečítal. V opačnom prípade by nemohol napísať, že podľa mojej koncepcie „výraz“ je vzťah medzi ‚semivýrazom‘ a jeho významom, či usporiadaná dvojica (S, M), kde S je ‚semivýraz‘ a M je jeho význam“ ([12], 63).³⁹ Tu je zrejme reč o *jazykovom* výraze, a nie o semivýraze bez významu.

Po tomto spresnení citátu musím proti nemu kategoricky protestovať: Jazykový výraz nie je ani jedno, ani druhé. Po prvé, jazykový výraz nie je nijaký vzťah. Je to celok zložený z dvoch zložiek, a nie vzťah medzi nimi. Kde v mojej stati je aspoň matný náznak vzťahového chápania jazykového výrazu? Kamhal ho zrejme „objavil“ v mojej *formálnej* explikácii jazykového výrazu ako usporiadanej dvojice (S, M), v ktorej sú obidve zložky oddelené. Po druhé, jazykový výraz nie je ani dvojica (S, M). Nie náhodou v stati [4] zdôrazňujem (pozri vyššie), že je to iba konceptuálny prostriedok na skúmanie výrazov (tu by som dodal, že hlavne na formuláciu niektorých jeho výsledkov). To Kamhal prehliadol, pretože príslušné pasáže nečítal alebo pre ideologické klapky na očiach ich obsah nepochopil. Po pochybnom „zistení“, že jazykový výraz pokladám za vzťah či dvojicu (S, M), v poznámke na s. 64 nasleduje verdikt, že v „základe tohto rozlíšenia je ... kategoriálny omyl – zamieňanie si výrazu so vzťahom medzi výrazom a jeho významom“. Tento omyl si Kamhal môže pokojne pripísať na svoj účet a k nemu pridať aj omyl zamieňania si usporiadanej dvojice so vzťahom. Má však pravdu v tom, že *jazykový* výraz v mojom zmysle a) „nemôže nemať význam“, b) „nemôže zmeniť význam“ a c) „nemôže byť ani

---

³⁸ Som presvedčený o tom, že pod jazykovým výrazom sa v bežnom jazyku zvyčajne rozumie *zmysluplný* výraz, a nie iba tá jeho časť, ktorá je nositeľom významu. Na druhej strane mám pochybnosti o tom, či každý bežný používateľ prirodzeného jazyka by pokladal výraz s významom M₁ za totožný s homonymom, ktoré má iný význam M₂. Rozhodne by zaváhal, či slovenský výraz „rana“ s jeho bežným významom má pokladať za totožný s latinským výrazom „rana“, ktorý znamená to isté ako slovenské slovo „žaba“. Sú ľubovoľné dve homonymá totožné výrazy? Je výraz „čelo“ v zmysle časť hlavy (tváre) totožný so slovom „čelo“ v zmysle hudobného nástroja? Myslím, že intuície tu nie sú ani zďaleka také jednoznačné, ako sa zdá Kamhalovi. Svedčí o tom aj prax, o ktorej sa zmienil Kripke v [14] (pozri poznámku 36).

³⁹ Aby som zladil Kamhalovo označovanie významovej zložky jazykového výrazu s mojím, v jeho citáte a v nasledujúcom texte jeho písmeno V nahrádzam písmenom M.

viacznačný“. K tomu aspoň toľko, že ak má jazykový výraz slúžiť na vyjadrovanie našich myšlienok a úspešnú komunikáciu, *musí* mať stabilný význam.⁴⁰ Bez významu môže však byť semivýraz, ktorý môže svoj význam aj zmeniť alebo mať viacero významov, s ktorými tvorí viacero rôznych jazykových výrazov.

K a) – c) Kamhal dodáva, aby si čitatelia domysleli, „ako a kde by sme museli zmeniť svoje spôsoby vyjadrovania“. Nepokúšam sa o reformu bežného vyjadrovania, ale o *odborné rozlíšenie*, na ktoré sa často zabúda, čo vedie, ak sa môžem vyjadriť ako Kamhal, k rôznym omylom, konfúziám, pseudoprotblémom a zbytočným nedorozumeniam. Na niektoré som poukázal aj v stati [4]. Myslím, že niektorých omylov v článku [12] sa Kamhal dopustil práve preto, že neodlišuje jazykové výrazy od semivýrazov. Za jazykové výrazy pokladá v podstate semivýrazy, čo mu bráni adekvátne pochopiť Kripkeho teóriu rigidných designátorov, ktorú v článku [12] podrobil pochybnej kritike.⁴¹ Domnievam sa, že jazykový výraz plní určité funkcie v jazyku a pri jeho používaní len vďaka svojmu významu, teda nie ako číry semivýraz. Ten istý semivýraz môže byť individuovým aj predikátovým výrazom, v jednom jazyku výrokovou spojkou a v druhom číslicou, premennou či predikátom. Aj ako výraz *určitej* syntaktickej kategórie môže mať rôzne významy.

Preto si myslím, že v istých úvahách je účelné (a nie „zbytočné“, ako by povedal Kamhal) odlišovať jazykové výrazy od čírych nositeľov významu – semivýrazov. Toto odlíšenie a s ním spätú terminológiu nikomu nevnucujem. Kamhalova kritika je vzorovou ukážkou vyrábania zmätkov a nedorozumení, akých sa dopúšťame kritizovaním názoru pri povrchnej znalosti jeho obsahu. Znovu ma ubezpečila o tom, že stať [4] som nepísal nadarmo.

Na záver musím voľky-nevoľky konštatovať, že hoci sa Kamhal hlási k programu „opisovať jazykovú prax so všetkým, čo do nej patrí“, v jeho kritike logickej sémantiky a jej aplikácií na prirodzený jazyk sa v oveľa väčšej miere presadzujú jeho filozofické názory než jazyková prax. Žiaľ, tie sú aj prizmou, cez ktorú prijíma a interpretuje texty kritizovaných autorov. Táto prizma určuje horizont, ktorý mu bráni nielen nestranne a s nevyhnutným pochopením kritizovať, ale aj hlbšie zvládnuť problematiku logickej sémantiky a brať väčší zreteľ na jej ciele a s nimi späté obmedzenia.⁴²

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P.: Esencializmus versus antiesencializmus. In: *Philosophica XXVI*. Bratislava: Univerzita Komenského 1988, s. 163 – 202. Stať vyšla aj v ([3], 91– 124).
- [2] CMOREJ, P.: Empirické esenciálne vlastnosti. In: *Organon F*, 3, 1996, č. 3, s. 239 – 261. Článok bol uverejnený aj v knihe ([3], 125 – 148).
- [3] CMOREJ, P.: *Na pomedzí logiky a filozofie*. Bratislava: VEDA 2001.

---

⁴⁰ Jeden z hlbších dôvodov odmietania odlišenia jazykových výrazov od semivýrazov pramení v názore, že významy neexistujú alebo že sú to prinajmenšom podozrivé entity.

⁴¹ Pozri Zouharovu reakciu [19] na túto kritiku.

⁴² Ďakujem M. Zouharovi za pripomienky k tomuto elaborátu.

- [4] CMOREJ, P.: Semivýrazy a výrazy. In: Sousedík, P. (ed.): *Jazyk – logika – věda*. Praha: Filosofia 2005, s. 63 – 88. Stať vyšla aj v knihe ([7], 48 – 76).
- [5] CMOREJ, P. – KAMHAL, D. – ZOUHAR, M.: Vlastné mená, ich sémantika a filozofické problémy. (I – IV). In: *Organon F*, 12, 2005, č. 1, s. 80 – 94; č. 2, s. 193 – 203; č. 3, s. 335 – 350; č. 4, s. 429 – 437. Tento dialóg vyšiel aj v knihe ([6], 359 – 419).
- [6] CMOREJ, P. (et al.): *Filozofické dialógy*. Bratislava: Filozofický ústav SAV 2007.
- [7] CMOREJ, P.: *Analytické filozofické skúmania*. Bratislava: Filozofický ústav SAV 2009.
- [8] DUŽÍ, M. – JESPERSEN, B. – MATERNA, P.: *Procedural Semantics for Hyperintensional Logic*. Dordrecht – Heidelberg – London – New York: Springer 2010.
- [9] GAHÉR, F.: Je toto replika na článok „Toto nie je kniha“? In: *Organon F*, 6, 1999, č. 1, s. 70 – 76.
- [10] JEŽÍK, P. – KAMHAL, D. – SEDLÁR, I. – SÝKORA, P.: *Saul Kripke a oživenie metafyziky*. Pusté Úľany: Schola Philosophica 2010.
- [11] KAMHAL, D.: *Význam a jazyková prax*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2003.
- [12] KAMHAL, D.: Kripkeovská sémantika a teória referencie vlastných mien. In: ([10], 13 – 64).
- [13] KAMHAL, D.: J. L. Austin a „klam opisu“. In: J. L. Austin: *Ako niečo robiť slovami*. Kalligram: Bratislava 2004, s. 163 – 174. Doslov k prekladu.
- [14] KRIPKE, S.: *Pomenovanie a nevyhnutnosť*. Bratislava: Kalligram 2002.
- [15] RACLAVSKÝ, J.: *Jména a deskripce: logicko-sémantická zkoumání*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc s. r. o. 2009.
- [16] TICHÝ, P.: Jednotliviny a ich roly (I) – (IV). In: *Organon F*, 1, 1994, č. 1 – 4, s. 29 – 42, 123 – 132, 208 – 224, 328 – 333.
- [17] TICHÝ, P.: *Pavel Tichý's Collected Papers in Logic and Philosophy*. V. Svoboda, B. Jespersen, C. Cheyne (eds.). Praha: Filosofia; Dunedin: University of Otago Press 2004.
- [18] ZOUHAR, M.: Kamhal, Dezider: Význam a jazyková prax. In: *Organon F*, 11, 2004, č. 2, s. 217 – 223.
- [19] ZOUHAR, M.: Saul Kripke v slovenskom kráľovstve krivých zrkadiel. In: *Filozofia*, 66, 2011, č. 5, s. 431 – 446.

---

prof. PhDr. Pavel Cmorej, CSc.
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava 1
 SR
 e-mail: filoorgf@savba.sk